

การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย
Environmental planning and archeology design in Nong Khai
Province

¹พระราชรัตนาลงกรณ์ Phrarajrattanalongkorn

²อริเทพ ผาธา Athitthep Phatha

³ณัฏฐ์ ศรีดี Natthee Sridee

⁴กฤต ศรียะอาจ Kris Sriya-ad

คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

⁵ไกรวุฒิ ชูวิลัย Kraiwut Chuwilai

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี
Faculty of Humanities and Social Sciences, UdonThani Rajabhat University

⁶ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย Chainarong Krinnoi

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Faculty of Archaeology, Silpakorn University

²Corresponding Author, Email: mollamp@hotmail.com

Received August 20, 2022; Revised December 30, 2022; Accepted: December 31, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี และการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันโดยใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง เป็นเครื่องมือในการดำเนินการวิจัยในทุกขั้นตอน

ผลการวิจัยพบว่า

1. การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่สามารถเข้าไปช่วยนำทางในการเข้าถึงพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย โดยหลักของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องมุ่งถึงความเรียบง่ายชัดเจนและระบุที่ตั้งของอาคารและศาสนาสถานอื่นๆ ภายในได้อย่างชัดเจนโดยใช้สัญลักษณ์แทนการระบุสิ่งของอาคารหรือพื้นที่เหล่านั้น

2. การออกแบบพื้นที่คัดเลือก และการปรับปรุงและพัฒนาผ่านกระบวนการสนทนากลุ่มจนได้ข้อสรุปและนำไปทดลองใช้กับสถานที่จริงในชุมชน 3 อำเภอ คือ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอน้ำ

บ่อ และอำเภอพนาลัย พบว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจกล่าวคือ ประชาชนเข้าใจในผังของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ดีและสามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีได้ง่ายอีกทั้งยังสามารถระบุที่ตั้งหรือจุดที่เป็นจุดสำคัญของแหล่งโบราณคดีในชุมชนผ่านแผนผังดังกล่าวได้

3 ประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ได้แก่ 1) ก่อให้เกิดความรู้ที่ตั้งและพื้นที่ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่ง 2) สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้อย่างถูกต้อง 3) ทำให้เกิดแรงจูงใจในการศึกษาประวัติ ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของประชาชนรอบๆ พื้นที่นั้นๆ

คำสำคัญ : การออกแบบ; สิ่งแวดล้อม; แหล่งโบราณคดี; จังหวัดหนองคาย

Abstract

The objective of this research is to study of the design of environmental layouts and archaeological site, and the use of environmental layouts and archaeological sites in Nong Khai Province. This research was qualitative research which emphasized on analytical studies in both areas and target groups. The research process was organized by extracting lessons learned and integrating data obtained from interviews, observations and joint operations using the Deming cycle process. It is a tool for conducting research at all procedures. The results showed that 1. Environmental planning and archaeological site design are considered to be able to help guide the access to the area of the archaeological site easily. The design of the archaeological site map should be focused on simplicity, clarity and the location of buildings and other religious sites within it by using symbols instead of identifying objects of those buildings or areas. 2. The Area Design and improvement and development through the process of group discussion until it was concluded and applied to the actual place in the community in 3 districts, namely Mueang Nong Khai District, Tha Bo District and Phon Phisai District found that the results were satisfactory, namely People understand the map of the archaeological site in Nong Khai province well and can access the archaeological site easily and can also identify the location or the important point of the archaeological site in the community through the map. 3. There are several benefits arising from the use of environmental planning and archeological sites, namely: 1) creating knowledge; The location and total area of each archaeological site; 2) having accurate access to each archaeological site; 3) providing incentives for historical studies; The importance of archaeological sites in the area of the people around that area.

Keywords: design; environment; archaeological sites; Nong khai Province

บทนำ

จังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และมีแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาและตัวเมืองโบราณอยู่เป็นจำนวนมากอันแสดงให้เห็นว่าเมืองหนองคายนั้นเป็นพื้นที่ตั้งของแหล่งชุมชนโบราณมานาน มีความสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งทางด้านทรัพยากรทางน้ำและทางบก มีเขตที่ราบกว้างใหญ่ การตั้งถิ่นฐานมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคตอนต้นประวัติศาสตร์ เข้าสู่สมัยทวารวดี แล้วจึงปรากฏอิทธิพลศิลปะของขอมและลพบุรี รวมถึงอิทธิพลความเชื่ออย่างเด่นชัดในช่วงทวารวดีตอนปลาย จนกระทั่งขอมเสื่อมอำนาจลง จึงปรากฏกลุ่มล้านช้างอพยพมาตั้งมั่นอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำโขงจนถึงปัจจุบัน (กรมศิลปากร, 2543) ทำให้หนองคายกลายมาเป็นเมืองที่พบแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมาก โดยแหล่งโบราณคดีที่พบนั้นก็สามารถที่จะจัดแบ่งเป็นประเภทได้ดังต่อไปนี้ คือ (1) แหล่งโบราณคดีประเภทชุมชนโบราณก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ชุมชนเมืองโบราณบ้านโคกคอน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุรุ่นเดียวกับเมืองโบราณบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี (2) แหล่งโบราณคดีประเภทเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ สมัยทวารวดี สมัยขอมเมืองพระนคร สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ โดยแหล่งโบราณคดีซึ่งมีพัฒนาการของเมืองที่มีมาตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ยุคแรกจนถึงยุคปัจจุบันก็ได้แก่ ชุมชนเมืองโบราณ ปะโค เวียงคุก อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย (3) แหล่งโบราณคดีประเภทพระธาตุและวัดเก่าโบราณที่เมือง ปะโค เวียงคุก ได้แก่ พระธาตุวัดเทพพลประดิษฐาราม พระธาตุวัดสาวสุวรรณ พระธาตุบังพวน เป็นต้น (4) แหล่งโบราณคดีประเภทพระพุทธรูปโบราณ ได้แก่ พระใส วัดโพธิ์ชัย (พระอารามหลวง) จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อองค์โต วัดศรีชมพูนุท อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อวัดกุ่มภประดิษฐ์ เป็นต้น และยังมีพระพุทธรูปในยุคต่างๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามวัดในเขตเมืองปะโค เวียงคุกอีกจำนวนมาก (5) แหล่งโบราณคดีประเภทศิลาจารึก ซึ่งเป็นจารึกที่เกิดขึ้นในยุคล้านช้างซึ่งมีกระจายอยู่ตามวัดต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำโขงเริ่มมาจากอำเภอศรีเชียงใหม่ อำเภอท่าบ่อ อำเภอเมือง อำเภอโพนพิสัย ซึ่งจากการสำรวจเบื้องต้นพบว่า มีมากกว่า 20 หลักนับอายุตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิ์สาลราชกุมาร แห่งอาณาจักรล้านช้างเป็นต้นมา (6) แหล่งโบราณคดีประเภทบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นแหล่งโบราณคดีที่พบจำนวนมากที่เมืองปะโค เวียงคุก และในตัวเมืองหนองคาย โดยบ่อน้ำเหล่านี้มีอายุค่อนข้างยาวนาน และมีความเป็นมาพร้อมกับเมืองและคติความเชื่อของท้องถิ่นเกี่ยวกับพญานาคในตำนานอุรังคธาตุนิทานอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะพบว่าจังหวัดหนองคายนั้นมีแหล่งโบราณคดีอยู่เป็นจำนวนมากก็จริง แต่ก็ปรากฏว่าแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นไม่ได้รับความสนใจและไม่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปเลย เนื่องจากว่า ยังขาดการเอาใจใส่จากหน่วยงานของรัฐที่จะเข้าไปกระตุ้น เพื่อให้ชุมชนเห็นความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นมีอยู่ ถึงแม้จังหวัดหนองคายจะมีวิสัยทัศน์ที่ว่าหนองคาย "เกษตรอุตสาหกรรมวัฒนธรรมรุ่งเรือง เมืองท่องเที่ยวลุ่มน้ำโขง" แต่เมื่อพิจารณาถึงประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดและเป้าหมายการพัฒนาพบว่า ยังไม่เด่นชัด (สำนักงานจังหวัดหนองคาย, 2561-2565) จึงอาจส่งผลให้ประชาชนในชุมชนก็ยังขาดความเข้าใจและรู้ถึงคุณค่าของแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่หรือในชุมชนของตน ทำให้แหล่งโบราณคดีหลายแห่งในจังหวัดโดยเฉพาะที่เมืองปะโค เวียงคุก หรือเขตพื้นที่อำเภออื่นๆ นั้นถูกทำลายบ้าง ถูกทอดทิ้งอย่างไร้ค่าบ้าง

สอดคล้องกับการสำรวจการทำผังของกรมศิลปากรที่ได้กล่าวไว้ว่า ประเทศไทยมีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ โดยเฉพาะที่เป็นโบราณสถาน และแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก โบราณสถานบางแห่งมีลักษณะเป็นโบราณสถานร้าง และบางแห่งยังใช้ประโยชน์อยู่ มรดกทางศิลปวัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปกรรมสถาปัตยกรรม และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ แต่ด้วยสภาวะธรรมชาติ และอายุของโบราณสถาน แหล่งโบราณคดีรวมถึงการบุกรุกทำลายโดยเจตนาหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของมนุษย์ อันเนื่องจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน จึงทำให้โบราณสถานและแหล่งโบราณคดีอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมและถูกทำลายตลอดเวลา (กรมศิลปากร, 2555) ชาวชุมชนเองก็ไม่ได้รับการสืบทอดองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องหรือการพัฒนาแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเพื่อให้เห็นแหล่งท่องเที่ยวหรือแหล่งแหล่งโบราณคดีชุมชนที่คนรุ่นเก่าจะส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่ได้

มูลเหตุที่ชาวหนองคายและบุคคลทั่วไปไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีของจังหวัดได้นั้นก็มีหลายสาเหตุ โดยสาเหตุหนึ่งที่สำคัญก็คือ การไม่มีแผนที่หรือผังของแหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคาย เป็นไกด์ไลน์ในการเข้าถึงหรือการแสวงหาจุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีที่สำคัญๆ ของจังหวัดหนองคาย เป็นเหตุให้ผู้คนไม่สามารถที่จะเข้าถึงองค์ความรู้, สถานที่, ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ เป็นเหตุให้ผู้คนไม่มีความรู้ เมื่อไม่มีความรู้ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้เลย ดังนั้น หากมีการทำแผนผังแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งโดยละเอียดและมีการเชื่อมโยงเส้นทางในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้โดยสะดวกก็จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ผู้คนหันมาสนใจและเป็นการสะดวกและง่ายต่อการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนโดยทั่วไปได้ทราบและเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งนั้นได้ง่ายมากยิ่งขึ้น

จากสภาพปัญหาดังกล่าวคณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยในเรื่องนี้และเห็นว่าควรที่จะต้องมีการเร่งการศึกษาและการพัฒนาแผนผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายแต่ละแห่งให้ละเอียดยิ่งขึ้น เพื่อได้เป็นประโยชน์ต่อการท่องเที่ยวและการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีสำหรับผู้สนใจ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาและการเข้าถึงองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีของชุมชนในจังหวัดหนองคายนั้นให้ละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษารูปแบบการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี 2) เพื่อพัฒนาการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อศึกษาประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) มาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินการวิจัย เน้นการศึกษาวิเคราะห์ทั้งในเชิงพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการจัดกระบวนการวิจัยด้วยการถอดบทเรียนและการบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการปฏิบัติการร่วมกันในพื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้โดย

ใช้กระบวนการตามวงจรเดมมิง (PDCA) เป็นเครื่องมือในการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยมีลำดับการดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) การวิเคราะห์เอกสาร (Document Analysis) หรือการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) คณะผู้วิจัย ได้ทำการรวบรวมข้อมูลจาก แนวคิดทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

2) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกต (Observation) การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามมาจัดกระทำข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล

จากนั้นทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ศึกษา มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกตามความมุ่งหมายของการวิจัย และนำเสนอข้อมูลตามความมุ่งหมายของการวิจัยโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จำแนกประชากรและผู้ให้ข้อมูลดังนี้

ประชากรศึกษาเป็นกลุ่มพระภิกษุสงฆ์หรือผู้นำศาสนา ผู้บริหารภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่แหล่งโบราณคดีใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอท่าบ่อ และอำเภอโพนพิสัย โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญ โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามบริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ (1) กลุ่มพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนา จำนวน 10 รูป (2) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 10 คน (3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการจำนวน 10 คน (4) กลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มคนที่ร่วมกิจกรรมหมู่บ้านรวม 20 คน รวม 50 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

1. แบบสำรวจ ใช้ในการสำรวจพื้นที่ในการกำหนดพื้นที่การวิจัย เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการสำรวจข้อมูลก่อนทำการวิจัย และข้อมูลเบื้องต้นในการเข้าถึงพื้นที่การวิจัย

2. แบบสังเกต (Observation) ใช้ในการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี ชุมชนแวดล้อมและพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่ง ซึ่งการเก็บข้อมูลจะประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation)

3. แบบสัมภาษณ์ (Interview Guide) ใช้สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการออกแบบผังโบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผู้นำชุมชน หรือประชาชนชาวชุมชนนั้นที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นๆ ซึ่งการดำเนินการสัมภาษณ์จะใช้รูปแบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดและตามความมุ่งหมายของการวิจัย

4. การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้กับกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งมีการจัดสนทนาเป็นกลุ่ม ตั้งแต่ 8-10 คน มีการกำหนดเนื้อหาในการสนทนา และสนทนากลุ่มอย่างไม่เป็นทางการเพื่อให้

ได้ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายรวมถึงผู้มีส่วนได้เสียหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีเพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพในอดีตที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาการเปลี่ยนแปลงของแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

ในการวิจัยเรื่องการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. การสำรวจ เป็นการสำรวจพื้นที่ก่อนการลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดพื้นที่จำนวน 20 แห่ง ใน 3 อำเภอ เพื่อให้การเก็บข้อมูลในขั้นต่อไปได้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริง

2. การสังเกต (Observation) ประกอบด้วย การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Participant And Non Participant Observation) ดังนี้

(1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) คณะผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม พร้อมกับสังเกต ซักถามข้อมูลที่ยังสงสัยและจดบันทึกอย่างเป็นระบบ

(2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) คณะผู้วิจัยจะทำการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชนและสิ่งแวดล้อม แหล่งโบราณคดีในชุมชนเพื่อนำไปสู่การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายอย่างจริงจัง

3. การสัมภาษณ์ (Interview Guide) ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non-Structured Interviews) ดังนี้

3.1 การสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันทีเพื่อหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

3.2 การสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (No Structured Interviews) เป็นการสัมภาษณ์ตามแนวทางประเด็นคำถามที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ข้อมูลอย่างกว้างๆ และสามารถที่จะสัมภาษณ์เจาะลึกได้ทันที และมีแนวคำถามที่สามารถสัมภาษณ์ข้อมูลเชิงลึกได้ ไม่ได้เป็นคำถามที่ตายตัว

3.3 การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) การเก็บข้อมูลด้วยการสนทนากลุ่ม ในแต่ละกลุ่มจัดผู้เข้าร่วมสนทนา 8-10 คน เพื่อให้ได้การสนทนาตามแนวของวัตถุประสงค์การวิจัย เพื่อให้ได้ผลคือประเด็นคำตอบเกี่ยวกับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย

จากการศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ที่ได้จากการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ โดยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ตามประเด็นหัวข้อดังนี้

ก. ดำเนินการศึกษาบริบทพื้นที่โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

ข. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมาย 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย อำเภอท่าบ่อ สนทนากลุ่มในแต่ละชุมชน จัดเวทีแสดงความคิดเห็นทั้ง 3 อำเภอแล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญ

กล่าวคือ ประวัติความเป็นมาของพื้นที่/ผังเดิมของแหล่งโบราณคดี สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการถูกรุกล้ำจากประชาชนในท้องถิ่น หน่วยงานที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการกำหนดพื้นที่และผังของแหล่งโบราณคดีนั้นๆ

ค. จากนั้นนำผลจากการสำรวจมาวิเคราะห์สภาพของพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย 3 อำเภอ แล้วดำเนินการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีโดยใช้หลักทฤษฎีที่เกี่ยวข้องนำไปสู่การออกแบบผังในการสร้างความเข้าใจผ่านข้อเท็จจริงที่ถูกต้องให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

ง. สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยในวัตถุประสงค์ข้อที่ 1) พบว่า แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผัง หรือการออกแบบโดยทั่วไปนั้นเป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการออกแบบผัง หรือการจัดการเกี่ยวกับการวางผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีที่มีอยู่นั้นตามที่แหล่งโบราณคดีนั้นมีอยู่ไม่ได้เข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงหรือทำใหม่ให้เกิดกับแหล่งโบราณคดีแห่งนั้นเลย สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นเป็นเรื่องของการออกแบบผังของสิ่งก่อสร้างหรือสถานที่หรือวัตถุที่ตั้งของวัตถุเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือเป็นการออกแบบผังบริเวณเพื่อชี้ให้เห็นถึงแผนผังการจัดวางสิ่งของหรือตัวอาคารของพื้นที่แต่ละแห่งเพื่อให้เห็นว่าพื้นที่ตรงนั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้าง โดยหลักของการออกแบบผังหรือผังบริเวณนั้นจะต้องใช้สัญลักษณ์ประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสิ่งก่อสร้างภายในพื้นที่นั้นๆ

นอกจากนั้นในส่วนของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีหรือโบราณสถานหรือวัดนั้นถือว่าเป็นแนวคิดของการออกแบบเพื่อจัดวางสิ่งของหรือพื้นที่ของวัดทั้งที่เป็นตัวอาคารหรือสิ่งก่อสร้างอื่นของวัด โดยการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะมุ่งเพื่อให้เห็นถึงรายละเอียดของแหล่งโบราณคดีนั้นๆ และเพื่อให้เกิดความสะดวกในการทำความเข้าใจหรือการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่ายขึ้น คำว่าผังหรือหลักการเขียนผังนั้นเบื้องต้นจะต้องเข้าใจว่าผังนั้นมีอยู่ 2 ประเภท คือ (1) ผังบริเวณ (Layout Plan) หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับตำแหน่งอาคารลงบนพื้นที่ก่อสร้างบนแผนที่ในโฉนดที่ดินที่เขียนขยาย ให้รายละเอียดเกี่ยวกับระยะห่างจากแนวเขตถนน แนวเขตข้างเคียงโดยรอบ เครื่องหมายทิศเหนือ ตำแหน่งของบ่อบำบัดน้ำเสีย ทางเข้าออก การระบายน้ำทั้งบ่อพัก บ่อดักไขมัน และอื่นๆ ที่กฎหมายควบคุมอาคารกำหนด (2) ผังที่ตั้ง (Site Plan) หรือแผนที่สังเขป หมายถึงภาพ 2 มิติ ที่แสดงรายละเอียดในทางราบเกี่ยวกับที่ตั้งของที่ดิน เพื่อแสดงให้เห็นว่าตั้งอยู่ที่ตำแหน่งใด ห่างจากถนนหลัก ถนนรองเท่าไร และมีสภาพแวดล้อมโดยรอบเป็นอะไรบ้างหรือตั้งอยู่ใกล้กับอะไรที่สังเกตหรือมองเห็นได้ง่าย มีจุดประสงค์เพื่อต้องการแจ้งให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ ไม่เกี่ยวข้องกับรายละเอียดตัวอาคารแต่อย่างใด ดังนั้นการเขียนแผนที่ตั้ง จึงไม่ต้องมีมาตราส่วนกำกับ ให้เขียนระยะตัวเลขโดยประมาณขนาดของรูปแบบตามความเหมาะสม ซึ่งการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นก็ต้องอาศัยกรอบการออกแบบผังทั้งสองประเภทนี้เป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2) พบว่า ภายหลังจากที่คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายแล้วจากนั้นก็ได้มีการประชุมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างนักวิจัย

ภายใต้นั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังโดยเป็นการออกแบบผังในลักษณะทั้งที่เป็นผังบริเวณและผังที่ตั้ง โดยพิจารณาหลักการออกแบบผ่านการพิจารณาจากภาพถ่ายทางอากาศก่อนหน้านั้นก็ได้ดำเนินการออกแบบผังในแต่ละพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคาย ใน 3 อำเภอ ได้แก่ (1) อำเภอเมือง (2) อำเภอท่าบ่อ (3) อำเภอโพนพิสัย โดยพบว่าตอนที่ลงพื้นที่สำรวจนั้นจะมีการลงพื้นที่สำรวจจำนวนมากถึง 26 วัด แต่การนำมาออกแบบผังนี้ทั้ง 3 อำเภอจะใช้เพียง 20 วัดดังต่อไปนี้ (1) วัดพระธาตุเมืองลาหนอง (2) วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย (3) วัดพระธาตุบังพวน (4) วัดพระธาตุโพนจิกเวียงงัว (5) วัดยอดแก้ว (6) วัดสาวสุวรรณ (7) วัดเทพพลประดิษฐาราม (8) วัดป่าโรงบ่มข้าวไร่ยาสูบ หรือพระธาตุปู่มั่ง เวียงคุก (9) ผังพระธาตุยาพ่อแก้ว (10) เจดีย์ร้างข้างทาง (ยายคำ) (11) วัดชุมช้าง (วัดร้าง) (12) แหล่งโบราณคดีบ้านโคกคอน (13) วัดกัศสปมธุโรรม (โพนหนองกก) (14) วัดศิลาเลข (15) วัดจันทาราม (ร้าง) (16) วัดมณีโคตร (18) วัดแคนเมือง (17) วัดคงกระพันชาตรี (19) วัดหลวงพิสัยเจติยาราม และ (20) วัดผดุงสุขหรือวัดถินดู่โดยผังของแต่ละวัดนั้นเป็นผังแบบผังบริเวณและผังที่ตั้งเป็นหลัก

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3) พบว่า สำหรับการใช้ผังในการเข้าไปศึกษานั้นย่อมก่อให้เกิดประโยชน์ในการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีอยู่หลายประการ คือ 1) ประโยชน์ในด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากเดิมมีพื้นที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายหลายอำเภอนั้นไม่มีคนให้ความสนใจ ทั้งๆ ที่เป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งสามารถนำไปจัดการท่องเที่ยวได้ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้แต่ก็ยังไม่มีการดำเนินการใดๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเลย เป็นเหตุให้แหล่งโบราณคดีหลายแหล่งถูกละเลย ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงได้ทำการจัดการทดลองนำเอาผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายไปใช้กับประชาชนในพื้นที่ของชุมชนเวียงคุกเพื่อสืบค้นหรือแสวงหาที่ตั้งหรือจุดที่ควรไปสำรวจหรือศึกษาก็พบว่าผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีประเภทวัดนั้นก็ทำให้เกิดเป็นประโยชน์ในการศึกษาแหล่งโบราณคดีได้ คือ (1) ทำให้รู้จุดที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีในชุมชน คือ สามารถใช้เป็นแผนที่ในการค้นหาวัดหรือแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการได้ (2) ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา เมื่อใช้ผังในการค้นหาแล้วสิ่งที่จะเกิดขึ้นตามมาก็เป็นแรงกระตุ้นให้ผู้ใช้เกิดความอยากรู้อยากเห็นและปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนสนใจได้ (3) เมื่อประโยชน์ต่อนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดมากขึ้น กล่าวคือ แผนที่ผัง หรือผังวัดหรือผังแหล่งโบราณคดีนั้นสามารถที่จะนำมาเป็นอุปกรณ์ในการเดินทางท่องเที่ยวศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายได้ 2) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านการอนุรักษ์ กล่าวคือ ผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้นสามารถที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีที่ตนเองต้องการศึกษาแล้วย่อมกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยประโยชน์ของผังในด้านการอนุรักษ์นั้นก็สามารถที่จะพิจารณาได้ดังต่อไปนี้ (ก) ด้านการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของคุณค่า (ข) ด้านการรักษาและคุ้มครอง (ค) ด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ และ (ง) ด้านการใช้ประโยชน์ในเชิงอนุรักษ์ 3) ประโยชน์การใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในด้านสังคม กล่าวคือ เมื่อพิจารณาผังโดยภาพรวมก็สามารถที่จะมองเห็นแต่ละพื้นที่ว่าสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายในแต่ละจุดนั้นอยู่ที่ไหนบ้าง และแต่ละจุดได้ระบุถึงเรื่องใดมีความสำคัญในแง่ไหนบ้าง เช่นบางจุดเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่า เช่น เมืองประโคน-เวียงคุก ซึ่งเป็นเมืองเก่า เมืองโบราณ หรือเขตเมืองโคกคอนซึ่งถือ

ว่าเป็นเขตของเมืองในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเมื่อคนหรือชุมชนพิจารณาในภาพรวมก็จะมองเห็นว่า หากไปจุดนี้จะได้รู้และเข้าใจในเรื่องของเมืองประวัติศาสตร์ แต่หากไปอีกที่หนึ่งก็จะทำให้เข้าใจในเรื่องของเมืองสมัยประวัติศาสตร์ หรือไม่ว่าจะเป็นโซนเมืองหนองคาย ตัวเมืองหนองคายจะถือว่าเป็นเขตเมืองใหม่ เป็นต้น ซึ่งผังจะช่วยให้เราเข้าใจในเรื่องของภาพรวมที่เป็นองค์ความรู้ของเมืองได้

อภิปรายผลการวิจัย

สำหรับการออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายนั้น พบว่าจังหวัดหนองคายเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตอันจะพบได้จากการพบหลักฐานคือมีแหล่งโบราณคดีปรากฏอยู่จำนวนมาก และแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นเป็นหลักฐานของการมีมนุษย์มาอาศัยอยู่ในพื้นที่ของจังหวัดหนองคายมาโดยตลอดและต่อเนื่องจากยุคก่อนประวัติศาสตร์มาจนถึงยุคปัจจุบันพื้นที่จังหวัดหนองคายไม่เคยว่างเว้นจากการมีผู้อาศัยและผู้คนเหล่านั้นก็ได้สร้างสรรค์อารยวัตถุและศาสนสถานขึ้นมาตามความเชื่อของตน ดังที่ปรากฏในรูปแบบของวัด พระธาตุเจดีย์หรือศาสนสถานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ตนนับถือโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งหากพิจารณาถึงความเชื่อมโยงดังกล่าวแล้ว พบว่ามีความสอดคล้องกับผลวิจัยของไอซ์ญญา บัวธรรม และลินจง โพขารี ที่ทำงานวิจัยเรื่อง ความสำคัญทางวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดหนองคายและนครหลวงเวียงจันทน์ สปป.ลาว ในประเด็นที่ก่อให้เกิดคุณค่าทางสังคม (Social Value) แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมนั้นจะต้องรายล้อมหรือเป็น ศูนย์รวมของจิตใจความเชื่อการเมืองการปกครองชาติหรือความเชื่อมั่นอื่นทางวัฒนธรรมของชุมชนส่วนใหญ่และส่วนน้อย (ไอซ์ญญา บัวธรรม และลินจง โพขารี, 2559)

แต่อย่างไรก็ตามจะพบว่าแหล่งโบราณคดีของจังหวัดหนองคายนั้นไม่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานของรัฐหรือแม้แต่ักท่องเที่ยวในการเข้าสู่พื้นที่การท่องเที่ยว หรือในเรื่องของการสร้างความสนใจในแหล่งโบราณคดีของชุมชนก็ยังอยู่ในระดับต่ำโดยปัญหาที่พบว่าทำไมผู้คนในชุมชนจึงมีความสนใจในแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายโดยเฉพาะในชุมชนใกล้บ้านตนเองนั้น คำตอบก็คือเพราะนักท่องเที่ยวหรือหน่วยราชการ ขาดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของจังหวัด ขาดอุปกรณ์หรือแผนผังในการดำเนินการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังนั้น ผู้คนจึงได้ให้ความสนใจน้อย เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้คณะผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีในจังหวัดหนองคายจำนวน 20 วัดแล้วนำไปทดลองใช้ก็ปรากฏว่าผู้คนเกิดความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดีในชุมชนเป็นอย่างมาก และเป็นผลอีกประการหนึ่งก็คือนักท่องเที่ยวสามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ง่ายมากขึ้น ซึ่งจะกลายเป็นจุดแข็งที่ทำให้ชุมชนในจังหวัดหนองคายได้ทราบถึงทำเลที่ตั้ง การคมนาคมของแหล่งโบราณสถาน ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ รวมถึงความผูกพันกับวัฒนธรรมท้องถิ่น (ทองท่า ดวงจันทร์, 2557)

บทสรุป

การออกแบบผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดีนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่สามารถเข้าไปช่วยนำทางในการเข้าถึงพื้นที่ของแหล่งโบราณคดีนั้นได้ง่าย โดยหลักของการออกแบบผังแหล่งโบราณคดีนั้นจะต้องมุ่งถึงความเรียบง่ายชัดเจนและระบุที่ตั้งของอาคารและศาสนสถานอื่นๆ ภายในได้อย่าง

ชัดเจนโดยการใช้สัญลักษณ์แทนการระบุสิ่งของอาคารหรือพื้นที่เหล่านั้น ประโยชน์ที่เกิดจากการใช้ผังสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี ได้แก่ 1) ก่อให้เกิดความรู้ ที่ตั้งและพื้นที่ทั้งหมดของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่ง 2) สามารถเข้าถึงแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่งได้อย่างถูกต้อง 3) ทำให้เกิดแรงจูงใจในการศึกษาประวัติ ความสำคัญของแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของประชาชนรอบๆ พื้นที่นั้นๆ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2542). พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์ ในประชุมพงศาวดาร ภาค 70 เล่มที่ 44. กรุงเทพมหานคร: เรืองแสง ทองสุขแสงเจริญ. “การรับรู้ปัญหาและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานของประชาชนในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กรมศิลปากร. (2543). วัฒนธรรมพัฒนาการของประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดหนองคาย. กรุงเทพมหานคร: ศุภสภาดพริ้ว.
- กรมศิลปากร. (2555). องค์ความรู้ด้านเทคนิคการสำรวจการทำแผนผังเพื่อการขึ้นทะเบียนโบราณสถาน. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มทะเบียนโบราณสถานและสารสนเทศ สำนักโบราณคดี. สำนักงานจังหวัดหนองคาย. (2561-2565). แผนพัฒนาจังหวัดหนอง. หนองคาย: กลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด.
- ทองท่า ดวงจันทร์เพชร. (2557). การบริหารจัดการแหล่งประวัติศาสตร์เมืองเวียงคุก จังหวัดหนองคาย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โอชัยญา บัชรธรรม และลินจง โพธารี. (2559). วัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายและนครหลวงเวียงจันทน์ สปป.ลาว. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.